

УДК 1(091).033 – Філософія. Соціальна філософія.
DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2024.2.18>

Кудря Ігор Георгійович

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри психології, філософії та суспільних наук
Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
orcid.org/0000-0002-4324-1336

Якубець Віталій Олександрович

аспірант навчально-наукового гуманітарного інституту
Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
orcid.org/0009-0004-1667-8761

ЗМІНА ХАРАКТЕРУ ЗНАННЯ В ПРОЦЕСІ СОЦІАЛЬНОЇ ЕВОЛЮЦІЇ (Т. ВЕБЛЕН)

У цій статті пропонується огляд концепцій Т. Веблена щодо розвитку знань у контексті соціальної еволюції. Досліджується центральне значення знань порівняно з матеріальними благами та надається альтернативна перспектива на трансформацію капіталізму у сучасному світі через контроль над знаннями та технологіями. Розглядаються ключові епохи суспільного розвитку та їх вплив на системи переконань та знань. Аналізуються два джерела людських знань – «пуста цікавість» та «прагматична увага», а також їхні взаємозв'язки з соціальною еволюцією. Вивчається змінюваний характер знань у різні історичні періоди та їх вплив на способи мислення. **Метою статті** є проаналізувати погляди Т. Веблена на економічні відносини та соціальну еволюцію, зокрема його концепції щодо взаємозв'язку знання, власності, технологій та продуктивності в розвитку суспільства. **Завданнями роботи** є 1) проаналізувати погляди Т. Веблена на природу знання, його зв'язку з соціальною еволюцією у різні епохи; 2) розглянути три ключові епохи, які виділив Т. Веблен: дикість, варварство та цивілізація, і визначити їх характеристики; 3) висвітлити взаємозв'язок між системами власності, знань та соціальним розвитком за участю нематеріальних ресурсів у керуванні спільнотою та промисловістю. **Методи дослідження.** Огляд праць Т. Веблена та проведення інтерпретації його ідей щодо зміни характеру знання в процесі соціальної еволюції, інтерпретація концепцій Т. Веблена з соціально-філософської теорії та соціології з використанням герменевтики для розуміння значення та контексту його робіт. Використання порівняльного аналізу для встановлення зв'язків між поглядами Т. Веблена та іншими вченими його часу. **Результати дослідження.** Аналіз поглядів Т. Веблена підтверджує центральне значення знань, нематеріальних ресурсів та соціокультурного спадку у розвитку суспільства. Встановлено, що у різні історичні періоди розвитку економіки та соціальної структури ключовою була технологічна база та нематеріальна культурна спадщина. Визначено, що контроль над знаннями та над технологіями становить основу економічної діяльності та соціального розвитку, відображаючи еволюцію спільноти через різні історичні фази. Виявлено взаємозв'язок між власністю, знаннями та продуктивністю для аналізу сучасних трансформацій у суспільстві.

Ключові слова: знання, соціальна еволюція, дикість, варварство, цивілізація.

Вступ. Аналізуючи американську економіку на початку двадцятого століття, Т. Веблен стверджував, що знання завжди було основним продуктивним економічним активом. Але автор також аналізував способи та засоби контролю над промисловістю з боку бізнес-інтересів в епохі, яку він означив як Новий порядок. Т. Веблен вважає, що контроль над знаннями та над матеріальними засобами їх використання становить основу здатності капіталу до заробітку як форми контролю над спільнотою.

Праці Т. Веблена запропонували альтернативу мейнстримним напрямкам його епохи, зокрема тлумачення природи економіки на основі знань. З вебленівської точки зору сучасні

трансформації капіталізму слід розглядати не в термінах нових форм продуктивності, а, скоріше, в термінах нових способів та засобів для бізнес-інтересу розширити свій контроль над знаннями.

Метою статті є проаналізувати погляди Т. Веблена на економічні відносини та соціальну еволюцію, зокрема його концепції щодо взаємозв'язку знання, власності, технологій та продуктивності в розвитку суспільства.

Завданнями статті є 1) проаналізувати погляди Т. Веблена на природу знання, його зв'язку з соціальною еволюцією у різні епохи; 2) розглянути три ключові епохи, які виділив Т. Веблен: дикість, варварство та цивілізація, і визначити їх характеристики; 3) висвітлити взаємозв'язок між системами власності, знань та соціальним розвитком за участю нематеріальних ресурсів у керуванні спільнотою та промисловістю.

Методами дослідження виступають огляд праць Т. Веблена та проведення інтерпретації його ідей щодо зміни характеру знання в процесі соціальної еволюції, інтерпретація концепцій Т. Веблена з соціально-філософської теорії з використанням герменевтики для розуміння значення та контексту його робіт; використання порівняльного аналізу для встановлення зв'язків між поглядами Т. Веблена та іншими вченими його часу.

Результати дослідження. Аналіз поглядів Т. Веблена підтверджує центральне значення знань, нематеріальних ресурсів та соціокультурного спадку у розвитку суспільства. Встановлено, що у різні історичні періоди розвитку економіки та соціальної структури ключовою була технологічна база та нематеріальна культурна спадщина. Визначено, що контроль над знаннями та над технологіями становить основу економічної діяльності та соціального розвитку, відображаючи еволюцію спільноти через різні історичні фази. Виявлено взаємозв'язок між власністю, знаннями та продуктивністю для аналізу сучасних трансформацій у суспільстві.

У своїх перших працях 1908 року про природу капіталу Т. Веблен пропонує фундаментально нове тлумачення цього поняття [Rizzello, 2003, 353]. За Т. Вебленом, людина ніколи не існувала в ізоляції. Історія людства – це історія людських спільнот з більш або менш неперервною культурною спадщиною через різні покоління.

Кожна спільнота має свій фонд технологічних знань, який Т. Веблен називає нематеріальним обладнанням спільноти. Ці знання можуть бути передані та розширені тільки всередині самої спільноти. Т. Веблен стверджує, що продуктивність суспільна за своєю природою, а не є властивістю праці чи матеріальних благ. Вона впливає передусім з колективного технологічного потенціалу спільноти на різних етапах її соціальної еволюції.

Зусилля людей та матеріальні винаходи стають продуктивними лише тоді, коли вони узгоджені з нематеріальним ресурсом спільноти. Капітальні блага, або матеріальні активи, є матеріальним втіленням спільного знання та є продуктивними лише у цьому аспекті. Вони представляють засоби, за допомогою яких використовується технологія спільноти. Однак, коли технологія змінюється, колишні продуктивні активи можуть стати застарілими та вийти з застосування, оскільки конкретні технологічні методи, які вони втілюють, втрачають ефективність у порівнянні з новішими підходами.

Погляд Т. Веблена ставить під сумнів традиційні уявлення про продуктивність та капітал, акцентуючи центральне значення спільного знання та соціальної природи промислової продуктивності. Інтегруючи ці міркування до аналізу, ми можемо отримати детальніше розуміння соціальної еволюції та зміни характеру знання в її світлі зокрема.

Описані концепції надають інструменти, через які стає можливим розглянути, як динаміка влади формує процеси накопичення капіталу та структурних змін в процесі соціальної еволюції. Опис Т. Веблена свідчить про те, що Новий порядок характеризується розширенням контролю великих підприємств над спільнотою з допомогою апропріації матеріальних активів, а також розвитку нематеріальних, які не є новими формами продуктивності, а скоріше є результатами монополії.

Контроль над технологічним потенціалом спільноти та контроль над диференційованими вигодами в сфері розподілу (реклама, звичаї, вірування) – два основні нематеріальні активи

для підприємств в умовах капіталізму, проте загальна теорія еволюції соціальної структури Т. Веблена полягає у інституційному процесі культурного зростання у термінах кумулятивної причинності.

Т. Веблен вважав, що генетичний потенціал людини значною мірою стабілізувався наприкінці епохи неоліту, зробивши дикість або племінний лад у певному сенсі рідними для людини. У суспільному житті цього «золотого віку», за Т. Вебленом, було мало гострих класових поділів. Також не було безустанних зусиль однієї особи чи групи взяти верх над іншою. Натомість, правлячими інституціями були інститути кровного споріднення, походження та кланової дискримінації, а життя було переважно мирним.

Т. Веблен стверджував, що власність не є природною, скоріше, що вона є простою соціальною конструкцією. Т. Веблен помітно відрізнявся від Г. Спенсера у своєму аналізі власності, а отже, в оцінці ролі власності в еволюції. Для Г. Спенсера приватна власність існувала завжди і, як він стверджував, розширена ринкова активність може служити руйнуванню традиційних ієрархій і стимулюванню промислового прогресу, тоді як для Т. Веблена власність, навпаки, була основним джерелом людської агресії та хижацтва, перетворюючи миролюбний інстинкт майстерності в звичайне наслідування.

Т. Веблен вважав, що в епоху дикості знання виникло в основному з основного людського інстинкту, який він назвав пустою цікавістю, схожою на гру. Знання, що випливають із пустої цікавості, сконструйовані не для практичного застосування, а є лише відповіддю на стимул, спробою зробити зв'язною послідовність дій, що відбуваються в спостережуваних явищах.

Знання, що походять від пустої цікавості в добу дикості, Т. Веблен описує як романтичні та гегелівські, а не реалістичні та дарвінівські. Описуючи це знання, Т. Веблен мав на увазі, що драматичні зіткнення протилежностей призведуть до нових синтезів, які прагнуть до кінцевого стану чи мети. З іншого боку, він мав на увазі знання, які є кумулятивними, а не діалектичними, і які не вказують на остаточний чи заздальгідь визначений кінець. Знання епохи дикості, що приймали форму міфів та легенд, для Т. Веблена були грубими, анімістичними та драматичними. Перевіркою валідності драматургічних знань, що виникають із пустої цікавості, згідно з Т. Вебленом, є драматична послідовність.

Друге джерело людських знань, що не настільки очевидне під час дикості чи нижчого варварства, але тим не менше завжди протікає поруч із цими драматургічними життєвими історіями та лежить в їх основі, Т. Веблен назвав прагматичною увагою або доцільністю, що виникло до науки.

Однак до появи наукового методу прагматична увага в епоху дикості не змогла кумулятивно спиратися на те, що було набуто раніше. Тому прагматичне знання перших років дикунства мало чим відрізнялося за характером від знання його найзріліших фаз. За Т. Вебленом, перевіркою прагматичного знання є просто його корисність.

Роздвоєння знань, яке характеризувало епоху дикунів – з одного боку, вищий діапазон теоретичних пояснень явищ, заплутана схема речей, проти незрозумілого діапазону фактичних узагальнень – з іншого боку, продовжувався, на думку Т. Веблена, впродовж людської історії.

«У всіх наступних фазах культури, які в розвитку йдуть після примітивної фази..., виявляється подібний або аналогічний поділ знання між вищим діапазоном теоретичних пояснень явищ, декоративною схемою речей, з одного боку, і таким неясним діапазоном фактичних узагальнень, про які тут йдеться, з іншого боку. І еволюція наукової точки зору є питанням зміни долі, яка в ході культурного зростання наздогнала один і інший із цих двох різних методів осягнення та систематизації фактів досвіду» [Veblen, 1994, 64].

Другу еру Т. Веблен назвав «варварством», позначаючи, зокрема, феодалізм і Середньовіччя. Т. Веблен пов'язував варварство з класовими відмінностями, що виникають внаслідок поширення приватної власності. Чим далі в історії простежується походження власності, тим безпосереднішим і звичнішим стає звернення до доблесті як остаточної основи володіння власністю.

Для Т. Веблена поява власності була не тільки супутнім переходом від мирної до хижацької звички життя, вона, крім того, збіглася з появою бездіяльного класу. За словами Т. Веблена, володіння багатством приносить честь, стає необхідним накопичувати, здобувати власність, щоб зберегти добре ім'я. Інші характеристики хижацького варварства, що так само впливає з інституту приватної власності, включають: панування і рабство, градації привілеїв і честі, примус і особисту залежність, і війну.

Культура, інституції якої є основою для образних порівнянь, передбачає, або радше включає та містить схему знання, де остаточні стандарти істинності та сутності мають анімістичний характер; і чим більш безроздільно канони статусу та церемоніальної честі керують поведінкою громади, тим більша легкість, з якою послідовність причин і наслідків поступається вищим претензіям на духовну послідовність або керівництво в перебігу подій.

З приходом варварства, писав він, знання, отримане з пустої цікавості чи з доцільності, змінилося у відповідності до конвенціоналізованих відносин шахрайства, сили панування та підпорядкування. Звичними відмінностями стали особиста сила, перевага, першість і авторитет. Розумне пристосування до цієї системи градуйованої гідності та рабства стає питанням життя і смерті, і люди вчать думати в цих термінах як остаточних. Отже, прагматична увага, прикладом якої є, наприклад, алхімія та астрологія, приписувала ступені благородності до об'єктів. Подібним чином знання, отримані з пустої цікавості, хоча й досі типово анімістичні та організовані в міфи та легенди, також виявили важливі трансформації, включаючи послаблення племінної чи сімейної вірності та змінені уявлення про божество.

Канони, якими керується робота пустої цікавості, – це вже не канони поколінь, кровного споріднення та домашнього життя, а скоріше канони градової гідності, автентичності та залежності. Космологія цих вищих варварів представлена в термінах феодальної ієрархії агентів і елементів, а причинно-наслідковий зв'язок між явищами сприймається анімістично на зразок симпатичної магії. Закони, які намагаються відкрити у природному всесвіті, шукають у термінах авторитетного введення. Система божеств, більше не є відношенням прабатьківства, а є відношенням сюзеренітету.

Третя епоха за Т. Вебленом – цивілізація, або промисловість, або сучасні часи – почалася з ремісничої економіки до початку промислової революції. У цей період ремісник центральною фігурою, задаючи тон цілої епохи. Т. Веблен вважав, що цей початковий період цивілізації характеризувався підвищеним почуттям майстерності, головними рисами якого були особисті навички, ініціатива, старанність і ефективність.

Під час ремісничої ери ієрархія згладжувалася в практичних справах, оскільки концепції автентичного рангу та відмінної гідності послаблювалися. Дійсно, ремісник і супутня концепція майстерності стали настільки важливими, що навіть концепції вчених стали вимальовуватися в образі робітника. Іншими словами, майстерність витіснила відмінну гідність як авторитетний канон наукової істини.

У часи промислової революції формулювання причинно-наслідкових зв'язків ставали все більш безособовими, об'єктивними й фактичними, відповідно до поширення великих фабрик і стандартизованих машинних процесів, таких як конвеєр і супутні переміщення працівників за капітальними вкладеннями. Іншими словами, машинні процеси стали стрижнем економіки. Звички мислення дедалі частіше передбачали поняття процесу, а не майстерності, і явища все частіше стали тлумачитися безособово як кумулятивні, поступові та послідовні.

Промисловість, промислові процеси та промислові продукти, на думку Т. Веблена, поступово завоювали людство, аж доки не стали головною силою у формуванні повсякденного життя людей, а отже, головним фактором у формуванні звичок мислення людей. Тому люди навчилися мислити в термінах, у яких діють технологічні процеси.

Машинні процеси діють у термінах стандартизації, грубої причинності, безособової послідовності, не замислюючись про людську доцільність чи недоцільність або про людську природу

чи надприродні чинники. Дарвінівський науковий погляд, зазначив Т. Веблен, добре узгоджується з такими технологічними перспективами: обидва розглядають процеси як безособові, послідовні та кумулятивні.

З вигляду Т. Веблена, більша промислова продуктивність через технічну еволюцію може бути прибутковою лише для капіталістичної акумуляції, якщо існуючі соціальні установи можуть піддати цю нову продуктивність контролю фінансистів. В іншому випадку більша продуктивність призведе до більшого вибуху виробництва, що спричинить падіння прибутків. Акумуляція капіталу, розглянута як накопичення контролю над виробничими потужностями спільноти, тут повинна перекладатися у нові форми контролю над технологіями та знанням.

У схемі Т. Веблена соціальна історія розділяється на три основні епохи: дикість, варварство та цивілізація [Gagnon, 2007, 594]. Порівнюючи їх, Т. Веблен зосередив увагу на різниці у системах переконань та знань, а також у формах власності, що істотно впливали на способи комунікації та соціальну еволюцію.

Дикість, за Т. Вебленом, характеризувалася відсутністю гострих класових розбіжностей та боротьби за владу. Замість цього, у суспільному житті переважали інститути родинних зв'язків та кланової приналежності. Права власності були малозначними та нестабільними, що відображалось у спокійному способі життя і відносно мирному взаємодії з іншими групами.

Т. Веблен виділяє два джерела людських знань у цю епоху: «пусту цікавість» та «прагматичну увагу». Перше характеризується романтичним та гегелівським способом мислення, де знання виникають як відповідь на стимул та спроба зробити послідовність дій зрозумілою. Друге, прагматичне знання, більш практичне й корисне, виникало пізніше, проте забезпечувало надійніші результати.

У період дикості прагматична увага не могла спиратися на попередні знання, тому прагматичне знання цієї епохи мало багато спільного з пізнішими фазами. Роздвоєння між теоретичними поясненнями та фактичними узагальненнями виявлялося і в подальшому розвитку культури, змінюючи способи сприйняття та систематизації знань.

Загалом, розгляд Т. Вебленом епохи дикості демонструє, як різноманітні форми комунікації та способи мислення впливали на соціальну еволюцію, відбиваючи важливі аспекти розвитку суспільства.

Висновки. Аналіз концепцій Т. Веблена щодо змін знання в процесі еволюції суспільства дозволяє зробити наступні висновки. Перш за все, він підкреслив центральне значення знань як продуктивного економічного активу, розглядаючи їх значимість у порівнянні з матеріальними благами. Альтернативна перспектива Т. Веблена на трансформації капіталізму надає новий погляд на способи контролю над знаннями та технологіями у сучасному світі. Розділення епох розвитку суспільства (дикість, варварство та цивілізація) виявляє важливі взаємозв'язки між формами комунікації та способами мислення у різні періоди.

Т. Веблен виділяє два джерела людських знань у процесі соціальної еволюції: «пусту цікавість» та «прагматичну увагу». Перше характеризується романтичним та гегелівським способом мислення, де знання виникають як відповідь на стимул та спроба зробити послідовність дій зрозумілою. Друге, прагматичне знання, більш практичне й корисне, виникало пізніше, проте забезпечувало надійніші результати. У період дикості прагматична увага не могла спиратися на попередні знання, тому прагматичне знання цієї епохи мало багато спільного з пізнішими фазами. Роздвоєння між теоретичними поясненнями та фактичними узагальненнями виявлялося і в подальшому розвитку культури, змінюючи способи сприйняття та систематизації знань.

Таким чином, врахування зміни характеру знання під час соціальної еволюції дозволяє більш дискретно розуміти вплив форм знань на соціальний та економічний розвиток, а також зміну характеру сприйняття та систематизації знання в різні періоди історії.

Загалом, концепції Т. Веблена надають цінні інструменти для аналізу соціальної еволюції та перегляду традиційних уявлень про економічні процеси, ставлячи під сумнів звичні погляди на продуктивність, капітал та власність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Cain P. The Collected Works of Thorstein Veblen. New York: Routledge, 1994. 4270 p.
2. Gagnon A. Capital, power and knowledge according to Thorstein Veblen: Reinterpreting the knowledge-based economy. Journal of Economic Issues, 41(2), 2007. P. 593-600.
3. Rizzello S. Cognitive developments in economics (Vol. 48). New York: Routledge, 2003. 414 p.

REFERENCES

1. Cain P. (1994). The Collected Works of Thorstein Veblen. New York: Routledge.
2. Gagnon A. (2007). Capital, power and knowledge according to Thorstein Veblen: Reinterpreting the knowledge-based economy. Journal of Economic Issues, 41(2), 593-600.
3. Rizzello S. (2003). Cognitive developments in economics (Vol. 48). New York: Routledge.

Kudrya Igor Heorhiiovych

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Professor at the Department of psychology, philosophy and social sciences
V.I. Vernadsky Taurida National University
orcid.org/0000-0002-4324-1336

Yakubets Vitalii Oleksandrovych

Postgraduate student at the Educational and Research Institute of Humanities
V.I. Vernadsky Taurida National University
orcid.org/0009-0004-1667-8761

CHANGING THE NATURE OF KNOWLEDGE IN THE PROCESS OF SOCIAL EVOLUTION (T. VEBLEN)

Problem. *This article provides an overview of Veblen's concepts of knowledge development in the context of social evolution. The central importance of knowledge in comparison with material goods is investigated and an alternative perspective on the transformation of capitalism in the modern world through the control of knowledge and technology is provided. The key epochs of social development and their impact on belief and knowledge systems are examined. Two sources of human knowledge – «idle curiosity» and «pragmatic attention» – are analyzed, as well as their interrelationships with social evolution. The changing nature of knowledge in different historical periods and its impact on ways of thinking are studied. The **purpose** of the article is to analyze Veblen's views on economic relations and social evolution, in particular, his concepts of the relationship between knowledge, property, technology and productivity in the development of society. The objectives of the work are 1) to analyze Veblen's views on the nature of knowledge and its relationship with social evolution in different epochs; 2) to consider the three key epochs identified by Veblen: savagery, barbarism and civilization, and to determine their characteristics; 3) to highlight the relationship between property, knowledge and social development with the participation of intangible resources in the management of community and industry. **Research methods.** Review of Veblen's works and interpretation of his ideas on the changing nature of knowledge in the process of social evolution, interpretation of Veblen's concepts in socio-philosophical theory and sociology using hermeneutics to understand the meaning and context of his works. The use of comparative analysis to establish links between the views of Veblen and other scholars of his time. Results of the study. The analysis of Veblen's views confirms the central importance of knowledge, intangible resources and socio-cultural heritage in the development of society. It has been established that in different historical periods of economic and social development, the technological base and intangible cultural heritage were key. It is determined that the control of knowledge and technology is the basis of economic activity and social development, reflecting the evolution of the community through different historical phases. The relationship between property, knowledge, and productivity is revealed to analyze modern transformations in society.*

Key words: *knowledge, social evolution, savagery, barbarism, civilization.*